

DÁNIELISZ ENDRE

# Közkinccsé lett a teljes Arany-életmű (4.)

## Hivatali iratok

A kritikai kiadás előző három kötetével elbúcsúztunk Arany Jánosnak számban és igényben meglehetősen szerény prózájától, valamint az ezt megcáfoló tekintélyes és színvonalas, ámde rövid életű, két folyóiratától. Tömören úgy fogalmazhatnók meg, hogy a kritikai kiadás az eddig ismertetett kötetekben a költő valamennyi eposzát, elbeszélő és lírai költeményét, prózáját, műfordítását közrebocsátotta. E tények ismeretében nyilvánvaló a kérdés: akkor a következő hét kötetben milyen tárgykörrel találkozunk?

Való igaz. A múzsáktól szép sorjában elbúcsúztunk, ám tudván tudjuk, hogy őket Zeusz tartotta el; a megélhetés gondjai a tündéreket nem terhelték. Ám nem így költőnk életpályáját. Már serdülőkorától az iskolázási költségeket önmagának kellett fedeznie, házassága után pedig a négytagú család eltartásához szükséges anyagiakat. A hivatal vállalásának az is tagadhatatlan oka, hogy írói függetlenségét csak így őrizhette meg.

Ezen az úton-módon jutottunk el a kritikai kiadás XIII. kötetéhez, amelynek címlapja ezt közli: *Hivatali iratok 1. Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest (1831–1865)*. Első rátekintésből kiderül, hogy az 580 lapot igénybe vevő kötet távol áll a szép-irodalomtól. Az itt olvasható kiegészítő szövegeket a 20. század derekán, három helység intézményében vetették papírra. A főszerkesztő a korábbi hét kötet irányítója, Keresztury Dezső, a lektor Barta János. A feltüntetett helységeken őrzött Arany-kéziratokat, valamint a hivatali tevékenységéhez fűződő jegyzeteket ottani irodalomtörténészek dolgozták fel. Nagyszalontán Dánielisz Endre, az Arany János Emlékmúzeum akkori igazgatója. E kötetben az 1831 és 1850 között Arany által fogalmazott 77 írással találkozunk. Sokakban indokoltan vetődik fel az elégedetlenség érzése: miként magyarázha-

**DÁNIELISZ ENDRE tanár, irodalom- és helytörténész (1925, Nagyszalonta). A Bolyai Egyetemen diplomázott (1951). Előbb tanár, majd az Arany János Emlékmúzeum igazgatója (1956–1965), később nyugdíjazásáig ismét tanít Nagyszalontán. Irodalom- és helytörténeti kötetei mellett több ezer írása jelent meg különböző lapokban. A Biharország folyóiratban nyelvvelmi sorozatot közöl. Az Arany János Irodalmi Kör tiszteletbeli elnöke.**

tó ez a mérsékelt mennyiség, amikor tudván tudjuk, hogy 9 éven át szülővárosának másodjegyzője volt? Az időrendiség követelményét félretéve közölnünk kell, hogy 1847. április 17-én borzasztó tűzvész pusztította el Nagyszalonta négyötödét, közte a náddal fedett tanácsházat. „Minden hivatalos irományaink, törvény- és jegyzőkönyveink, számadási irataink, a várost érdeklő, régi hasznos okleveleink, szóval minden, ami a város beligazgatására s jövője biztosítására szükséges vala [...] a pusztító vész maratalékává lőn.” (Arany János)

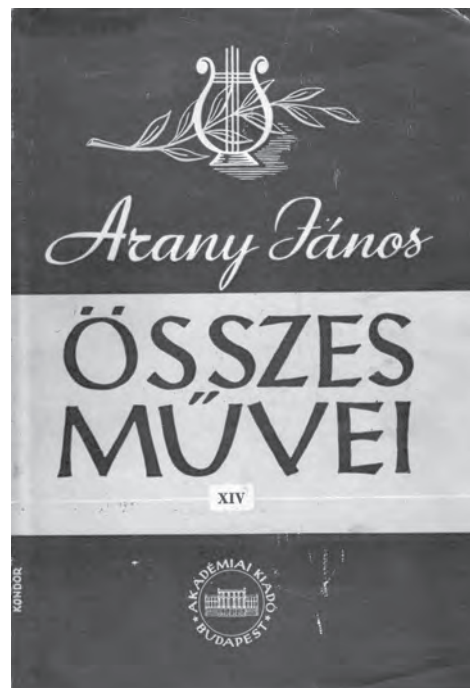
Ez a magyarázata annak az ellentétnek, hogy míg az 1831 áprilisa és 1847 áprilisa közötti 16 esztendőből csupán 20 kézirat ismeretes, az 1847–1850 közötti 3 év alatt ez 57-re emelkedett. Csodák csodája, hogy az első időszakból néhány ránk maradt. A tűzvészben az egyik paplak is elpusztult, viszont a másik megmaradt. Így menekült meg a 14 éves serdülőnek az egyházmegye espereséhez intézett kérése: „Bátorkodom benyújtani alázatos esedezésemet a mostan vacantiában levő Praeceptorság eránt, amely kérésem teljesedését óhajtva várom.” A felkérés jóváhagyásának köszönhetően az ifjú 1833 őszétől Debrecenben folytatta tanulmányait.

Az említett húsz kézirat közül ismerkedjünk meg az 1842. augusztus 19-től szeptember 8-ig vezetett költségjegyzékkel! Váry ügyvéd társaságában „Pestre és Bécsbe tett utam – hivatalos minőségben – szélesíté egy kevéssel látókörömet”. Küldetésük okáról mit sem tudunk, ám a Csonkatoronyban jelenleg is féltve őrzött füzetecske a másodjegyző kedvező jellemvonásai közül főleg a pontosságát, becsületességét és takarékoságát igazolja. Néhány bejegyzés ez utóbbiról: „4 szemi barack 24 kr; Albertiben egy koldusnak adtam 3 kr; 4 szál gyertyáért 36 kr.”

Másodjegyzőnk az általa fogalmazott okmányokat közös megnevezéssel „hivatalos iratok”-ként kezelte. Ezek körébe az alábbi típusok tartoztak, az ő szóhasználata szerint: végzés, bizonyítvány, nyugtatvány, hagyatéklevél, kötelezvény, kihallgatási jegyzőkönyv, tanúvallomás, ítélet, jegyzőkönyv, marhapasszus. A főszerkesztő a Nagyszalontán őrizett jegyzői kéziratok nem mindenikét találta közlésre méltónak. A hasonló tartalmú jegyzőkönyvek, vallomások, nyugták halmazából ki kellett emelnünk a mondanivalójukban érdekeseket. A tűzvészig tartó első időszakban – a már ismertettekén kívül – nem bukkantunk említést, de részleges bemutatást érdemlőkre sem.

\*

Az 1847. április 17-én, **3 déli órában** (???) tomboló tűzvész elpusztította Nagyszalonta négyötödét: 790 ház, a színekkel, ólakkal, górékkal együtt 2400 építmény; lábasjóságok, aprómarhák; 7 személy megégett; a zsindegyel fedett templom- és toronytető lángolt, három harang megolvadt és lezuhant. A legérzékenyebb veszteséget a tanácsháza s az itt őrzött irat-



tár megsemmisülése jelentette. Az épületet vissza nem állíthatták, bár a hivatalos ügyek fölöttébb sürgették a pótlást. A Kaszinó sietett segítségükre, amelynek cseréppel fedett székelye a lángoktól megmenekült. Az Arany családnak is ez volt a szerencséje. A jegyzőt hivatalból megillette a cserepezett notariális quartéj. A törökök kiűzése óta Szalontát hasonló károsodás nem érte.

Említettük volt, hogy e pusztítás a városnak minden hivatalos okmányát megemésztette. Az ezt követően megörökítendő számára a vezetőség két keményfedelű, nagy alakú füzetet vásárolt. Az egyikbe a közgyűlések, a másikba a tanácsulések ügyeit, határozatokat vezették be. Aljegyzőnk az elsőként említettben részletesen megörökítette a katasztrófát. Néhány

nappal korábban e tragédiáról Petőfinek töviről hegyire beszámolt.

A város előjárósága minden eszközt megragadott, hogy a károsultakon segítsen. Arany szerfölött sokat vállalt magára a temérdek feladatból. A napi gyorssegély- és kenyérosztást követően jegyzője lett annak a megyei bizottságnak, amely a támogatást megszervezte, majd továbbította. A XIII. kötet főszövegében – egyebek mellett – találkozunk az V. Ferdinánd császárhoz küldött folyamodás fogalmazványával; köszöntőlevéllel br. Vay Miklósnak címezve, aki 5000 forint kölcsönt szerzett a királyi kincstárból; br. Bémer László r. katolikus püspökhöz, amiért az itteniek használta egyházi földtulajdonért járó bérletet „boldogabb időig elhalasztotta”. Körlevél conceptusa, amit Váradon néhány száz példányban kinyomtattak, majd a megyék, városok, nagybirtokok vezetőihez eljuttattak – pénzsegély reményével.

Még egy esztendő sem maradt mögöttük, amikor reájuk köszöntött a szabadságharc s a forradalom. Számtalan jegyzőkönyv és végzés őrzi az itt történeteket, amelyeknek egyik hátrányos velejárájaként a „szabadságot” önzően értelmező hajdúivadékok közköltegekről hallani sem akartak. Példájukat a beköltözöttek is követték. Többhavi tusakodás után Arany jegyzőségéről lemondott. Kossuthnak címzett levelében ismertette reménytelen helyzetét, amit ekképpen zárt: „magamat kormányzó elnök úr gondoskodásába ajánlom”.

Hetek múltán a forradalmi kormány belügyminisztériumában kapott csöppet sem megtisztelő írnoki állást. Közel kerülvén Szemere Bertalan miniszterhez, hozzá is levéllel fordult: „megkezdtem a vásári nagy közönség számára verseket írni. [...] Ha tisztelt miniszter úr ezeket a nép lelkesedésben tartására célszerűeknek találandja, semmi kétségem, hogy terjesztéseket [...] álladalmi költségen is elé fogja mozdítani.” Költőnk módfelett derűlátónak bizonyult; 1849 nyarán a költségvetésből poézisra nem áldoztak.

A 77. sorszámú, végső kézirat egy Arany fogalmazta felhívás szülőföldjének adakozó lelkületű polgáraihoz: „Garay János, a nemzet költője, büszkesége, szemei világtól megfosztva, ágyba szegezve nem képes a maga és családja sorsát továbbra biztosítani.” Anyagi segítségre van szükségük. Sajnálatos, de a

nagy formátumú ívet kevesen írták alá. A végső összeg 39 ft. lett, aminek negyedét a megélhetési gondokkal küzdő barát ajánlotta föl.

\*

A kritikai kiadás XIII. kötete alábbi adatainak helyszíne Nagykőrös. Itteni, 9 évnyi oktató munkáját, az újjászervezett főgimnáziumhoz kapcsolódó hivatali és hivatásbeli tevékenységét, életmódját ismerhetjük meg. A főszöveg iratainak kiválasztását, jegyzeteinek megfogalmazását Törös László tanár, az Arany János Emlékmúzeum létrehozója és igazgatója végezte el.

Az oktatóvá lett költő munkásságát megismerni szándékozók bevezetesként mennyiségi adatokkal találkoznak. Ugyanis töprengésre késztet annak tudata, hogy míg szülővárosában két évtized során 77 kézirat érdemelte ki a közzétételt 91 könyv alapján, addig a Nagykőrösön töltött fele annyi idő során 155 irattal találkoztunk 104 lapon.

Mivel magyarázható e meglepő különbség? Részben főhősünk oktatási módszerével, de fokozottabban a helybeli szerkesztő kutató tevékenységével. Keresztury Dezső irodalomtörténész szerint „Arany – minden látogat ellenére – szívesen és jól tanított. A kőrösi iskolában megváltak a szükséges sikerélményei. Mindvégig példásan teljesítő, eredményes, megbecsült és szeretett tanár maradt; [...] inkább csak arra panaszkodott, hogy az iskola túl sok idejét vonja el az akkor már újra fontosnak érzett alkotómunká-



tól.” Ezt az idézetet egészítsük ki a szóba hozott személy vallo-  
másával! „Valami 120-140 ficamodott észjárású dolgozatot  
minden héten az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig  
kijavítani nem is olyan mulatságos dolog, – s ha egyre-másra  
1/4 órát számítok is, [...] 25-30 órát vesz igénybe, amihez a  
leckeórákat is hozzáadjuk.” (Arany János levele Tompa  
Mihályhoz)

Ugyanakkor az is tudatosult benne, hogy a Bach-korszakban  
fölkötött szükség van az általa művelt stilisztikai és nyelvvé-

*A kritikai kiadás három  
kutatója: Gergely Pál, Sáfrán  
Györgyi, Dánielisz Endre  
(A fénykép 1960-ban készült a  
költő egykori munkahelyén)*

dő tevékenységre. Levele záró soraival  
ezt meg is erősíti: „Örömet teszem  
édes anyanyelvünkért.”

A Bach-korszak tanügyi hatóságai  
önéletrajzot követeltek minden neve-  
lőtől, kiderítendő, miként viselkedtek  
1848/49-ben. A „besározottakat” tús-  
tént eltávolították iskolájukból.  
Aranyra is ez a megtorlás várt, ám ő  
előrelátással fogalmazta meg monda-  
tait. Lévay József költő és nevelő barát-  
jának így vallott: „Önéletrajzomban  
úgy tettem, mint Tinódi a poesis-sel:  
semmit hozzá nem tettem, belőle el  
nem vettem. Első ízben elhallgattam  
azt, amit nem kérdeztek, t. i. az irodal-  
mi működést: másodízben megvallot-  
tam, oly nyíltan, hogy megdicsértek  
érte. Van egy leirat, mely nyíltságra,  
kisebb hibák elnézési ígéretével szólít  
fel: én annak eleget tettem. Tanácsol-  
ni nem akarok e részben, mert kiki  
maga tudja körülményeit.”

Az Aranyt alaposan megismerni szán-  
deközőknek azt tanácsoljuk, hogy fel-  
tétlenül olvassák el a Gyulai Pál kérés-  
sére felelő, levélként fogalmazott  
önéletrajzát. Való igaz, hogy ezzel a  
kritikai kiadás XVI. kötetében ismét  
találkozunk, azonban a helybeli szer-  
kesztő azzal az indokkal szánta a  
nagykőrösi fejezetbe, hogy ezt ittléte-  
kor, 1855-ben örökítette meg.

Kilencévi nevelősködés után reá  
köszöntött a munkahely-változtatás  
fordulata. A Református Egyházta-  
nácsnak 1860 szeptemberében beje-  
lentette, hogy állásáról lemond, mert  
a Kisfaludy Társaság igazgatójának  
választotta. Nem utasíthatja el „ama

bizalmat, mely ez esetben felém fordul, és csekély tehetsége-  
met a hazai szépirodalom szolgálatára nagyobb hatáskörrel  
igényli.” Kérését mély elismeréssel fogadták, tanítványai  
pedig fátklyásmenettel köszöntek el tőle.

A kritikai kiadás XIII. kötetének címlapján harmadik város-  
ként Budapest neve szerepel. Kora ősszel családotul odaköl-  
tözött Arany. Elhatározásáról egyébként már a XII. kötet  
ismertetésekor szoltunk, két folyóiratának, a *Szépirodalmi  
Figyelőnek*, majd az ezt követő *Koszorúnak* a bemutatása  
során. Ezzel kapcsolatban Németh G. Béla szöveggondozó az  
is nyilvánvalóvá tette, hogy e lapok a Kisfaludy Társaság szó-  
csövei, amit az is bizonyít, hogy főszerkesztőjük egyszer-  
smind a Társaság igazgatója. Ezt a kötődést a közismert és  
tisztelet övezte Arany János testesítette meg.

Mivel a továbbiakban kizárólag a magyar írók és irodalmá-  
rok eme szervezett közösségével foglalkozunk, kívánatosnak  
ítéljük bár szűkre szabott bemutatását. – Kisfaludy Károly  
(1788–1830) tiszteletére alapították 1836 őszén ama céllal,  
hogy „a hazának kivált fiatalabb íróit évenkénti jutalmak által  
a szépliteratúrai pálya gondosabb megfutasára ösztönözze, s  
így a literatúrát esztétikai és költészeti, eredeti vagy fordított,  
jeles dolgozatokkal gazdagítsa.” E szándék Arany esetében  
busás teljesítményt szült.

Az évente tartott közgyűlésen mindenik új tag – olykor egy  
önként jelentkező korábbi – a maga választotta irodalmi, esz-  
tétikai dolgozattal lépett föl. Esztendő múltán döntöttek a  
megjutalmazandó elméleti vagy költői alkotás színvonaláról,  
értékéről. Saját *Évlapot* és könyvsorozatokat jelentettek meg.  
A meglehetősen súlyos anyagi terhekkal úgy küzdöttek meg,  
hogy minél több alapító (évente 50–100 ft.) és pártoló (évente  
4 ft.) tagot igyekeztek beszervezni. A Kisfaludy Társaság pénz-  
tárát társaságok, kaszinók, egyének önkéntes adományokkal  
gyarapították. Nagyszalontáról 17-20 értelmiségi lépett a fel-  
ajánlók sorába. 1348–1860 között a társaság tevékenysége szü-  
netelt, 1860–1865 között jelentősége – Arany János igazgatói  
tiszttségének köszönhetően – a korábbiakat is felülmúlta.

Az eredeti kéziratok s a nyomtatott közlések rendszerezését,  
jegyzetekkel való ellátását a szöveggondozó dr. Gergely Pál, az  
MTA kéziratárának tudományos munkatársa végezte el. A

hivatalos iratokat – a korábbiaktól  
eltérően – tárgyi csoportosításban  
ismertette, az időrendiséget ezek kere-  
tében érvényesítve. E harmadik rész  
főszövegei fejezetekre tagolódnak,  
hasonlóan a hozzájuk alkalmazott  
jegyzetek is. A 121 sorszámozott főszö-  
veg kötetünknek 174 lapját, a hozzá-  
juk fűzött jegyzetek pedig felszázát  
igényeltek.

Az említett tárgyi csoportosítás kezdő  
rovatával a főszerkesztő a Kisfaludy  
Társaság elvárásának igyekezett ele-  
get tenni. Híreket, tudósításokat, a  
Társaság irodalmi, közösségi esemé-  
nyeit közli, nem hallgatva el a *Szépiro-  
dalmi Figyelő* népszerűsítésének terve-  
it, az előfizetéshez fűződő közléseit. –  
A pártoló tagok nevét és lakhelyét 8  
lapnyi terjedelemben – késelem nél-  
kül – tudtukra adja, hadd büszkélked-  
jenek azzal, hogy személyük így  
országszerte ismertté vált.

Mindezek Arany keze írásának teljes-  
ségéhez járulnak, ám kevésbé bizonyít-  
ják szellemiségét, költői kiválóságát,  
dramaturgiai ismereteit. Ezt követően  
érkeztünk el a harmadik rovathoz,  
amely Madách Imre *Az ember tragédiá-  
ja* című drámája művészi értékeinek,  
világirodalmi színvonalának költőnk  
általi felismerését bizonyítja. – Nem  
volt könnyű dolga, mert egy kezdő drá-  
maíró terjedelmes művének nyelvi és  
verselési vétségeit kellett eltüntetnie.  
Ennek megtörténte után a szerző 1861-  
ben kiadatta művét. Arany ezt is össz-  
pontosított figyelemmel olvasta végig,  
s ekkor további tartalmi, verselési, sőt  
nyomdászati vétket fedezett föl, hat-  
szor annyit, mint az első találkozáskor.

A dráma további javítása után 1863-ban került újabb kiadásra, amit véglegesnek tekintettek. Ezek után elmondható, hogy Madách színműve Goethe *Faustjának* és Ibsen *Peer Gyntjének* társaként világirodalmi alkotássá nemesült.

A fönt említetteknek mintegy folytatása a negyedik rovat. Az európai literatúra örökbecsű munkáinak műfordítói feladatát vázolta föl a Kisfaludy Társaság. Arany Jánosnak élre kerülése után ez természetes volt, hiszen irodalmi berkekben közismertté vált a *Szentivánéji álom* magyarításának célkitűzése. A Shakespeare-sorozat költőnk tolmácsolásával indult,



Arany János és Petőfi Sándor  
(Puskás Sándor szobra  
a Csonkatoronyban, 1957)

később még a *Hamletet* és *János királyt* társította hozzá. Ács Zsigmond, Szász Károly, Gregus Ágost fordításait csak igen alapos elemzés után adta át a kiadónak, sőt Petőfi és Vörösmarty egykori magyarításait is átsimította.

Gyökeres meglepetést szerzett azzal, hogy vitathatatlan angol nyelvi ismeretei mellé franciatudása zárkózott fel, amit Molière műve, *A fősvény* tolmácsolásának alapos elemzése, hozzáértő javításai bizonyítanak.

A XIII. kötet harmadik fejezetének ismertetését zárjuk ama következtetéssel, hogy műfordító elvei igen hamar kikristályozódtak, és lényegükben máig érvényesek. Irányító elveként ezt tűzte maga elé: az eredeti nyelvből kell fordítani, formában, tartalomban a legnagyobb hűséggel, de ép és hibátlan magyarsággal! Egyes európai kiválóságok műveinek átültetése folyamán Arany megteremtette a magyar drámai nyelvet, s ezzel az irodalmi tevékenységével poétikai fejlődésének vitathatatlan bizonyítékai csillannak elénk.

\*

A fentiekben bemutatott kötetből Riedl Frigyes visszatekintésével búcsúzunk. Véleménye szerint 1860/65 között – tettvágának köszönhetően – Arany irodalmi munkásságának második virágzását élte át. (Elsőnek literátori felfedeztetését és kezdő sikereit, az 1845/49 közötti időszakot tekintjük.) Negyvenhárom éves korában Budapestre költözik. A feléledt Kisfaludy Társaság igazgatója,

a *Szépirodalmi Figyelő*, majd a *Koszorú*, a legkitűnőbb magyar kritikai folyóiratok főszerkesztője, a Társaságba tömörült írók közösségi életének irányítója, a fiatal tehetségek segítője, könyveiknek kiadókhoz való terelője. Megkezdett alkotásai közül folytatja a *Daliás idők*et, a *Buda halála* című eposzával pedig akadémiai díjat nyer. Megírja a *Széchenyi emlékezete* ódáját, a *Rendületlenül* s a *Magányban* című, sokatmondó verseit. A Szalontára férjesült leánya, Juliska 1865 decemberének végén meghalt. „Költői elnémulásom szomorú ideje állott be, s évek múlva is csak fordításban keresek enyhülést.” (Arany János)

A kritikai kiadás XIV. kötete költőnk hivatali tevékenységének végső, alig két évtizedét tárja elénk. Címe azonos az előzővel, csupán sorszáma változott: *Arany János hivatali iratok* 2. Ha az apró betűs szövegre is figyelünk, megtudjuk, hogy az elkövetkezőkben az MTA-nál végzett, rendkívül fontos akadémiai munkásságával ismerkedünk meg. A fölöttébb vaskos, 780 lapot (ezt manapság oldalnak nevezik) tartalmazó könyv főszerkesztője és lektora azonos az előző nyolc kötetével. Ellenben a közlésre érdemesített kéziratok kiválasztása, jegyzetelése dr. Gergely Pálra hárult.

Vele a XIII. kötet harmadik gazdájaként ismerkedtünk meg. Indokoltan lépett a levéltárosok korszakú közösségébe, mivel már 1928-tól az MTA irodalomkutatójaként szerepelt. Személyét megidézve szólnunk illik arról az értékes cselekedetről, amivel a XIX. század kiemelkedő irodalmárainak, közösségi lelkületű férfiainak pusztulásra ítélt kézíratait megmentette. Ámde erről beszéljen ő maga. „Pestnek 1944/45 telén lezajlott ostromakor az MTA palotáját bombatalálat s megannyi belövés érte. Az 1949. évi helyreállításakor egy beomlott, de száraz pincerészben korhadó ládákra, bennük régi akták, iratok tömegére akadtunk. Ebben keverve lap-pangott évtizedeken át a Főtitkári Hivatal levelestára. De milyen állapotban? Penész és egérrágás által megrongáltan találtam Széchenyi, Wesselényi, Kazinczy, Vörösmarty és akadémikus társaik kézíratait. Többsége, 4100 ív Arany János levelezése, akadémiai bírálatai, jegyzetei. [...] Felbecsülhetetlen értékűek az eredeti ülési jegyzőkönyvek. [...] Közé elegyülve akadtunk a Magyar Népköltési Gyűjtemény többségükben kiadatlan kézírataira is, pl. Kriza János, Orbán Balázs [...] és sok száz névtelen gyűjtő vers- és mesekézírataira.”

Arra sem lehetőség, sem szükség nem mutatkozott, hogy a titoknok-főtitkárnak többezernyi körlevelét, gyűlésre szóló meghívóit, pénzügyi elszámolásait e kötetben közöljék. Az utókor bizonyára bohóságnak tartaná a nyelvészkedők, feltalálók, akadémiai tagságra önjelölt tollforgatók, „tudósok” ostromát. A főtitkár valamennyiüknek udvarias levéllel válaszolt, akárcsak akadémikus társai komoly megkeresésére.

Természetes, hogy valamennyi kézirat nem juthatott a kritikai kiadás köteteibe. A szerkesztők végül az 1859–1877 között keltezett 719 írást ítélték közlésre méltónak. Az időrendiséget foganatosítva három fejezetbe iktatták a főntebb említetteket.

### 1. Arany János akadémikus iratai az Akadémiához (1859–1864)

A zárójelbe tett évszámok világosan jelzik, hogy költőnk az itteni szövegek kisebb hányadát még Nagykörsön fogalmazta, viszont többségét már Pesten, a Kisfaludy Társaság igazgatójaként. Öt év alatt e két színhelyről csupán 13 kézírata jutott el a XIV. kötetbe. Ennek magyarázata a fejezetcímből kiolvasható: az MTA vezetősége poéta-pedagógusunkat arra méltatta, hogy a legfőbb magyar tudósi testület tagjai közé kerüljön.

A megbecsülést, értékelést bizonyító eseményre 1858. december 15-én a fővárosban, az MTA akkori székházában került sor. Az Eötvös József elnökölte évi nagygyűlésre Aranyt is meg-

hívták, ama indokolással, hogy az Akadémia levelező tagjává válasszák. Számtalan személy egész életében e kitüntetéssel büszkélkedett, hacsak későbbi teljesítményével nem bizonyította többre értékelését, mivel ezt a működési szabályzat előírta. Aranynál ezt nem érvényesítették. Az összegyűjtelt záró eseményen – nagy többséggel – rendes taggá rangosították. Az Akadémia történetében ez páratlan fordulat volt. E nap anyagi előnyt is hozott számára. Az 50 aranyal érkező Marczibányi-díjjal a *Toldi estéjéért* tüntették ki.

Az említett szabályzat azt is előírta, hogy az új tagnak székfoglaló beszédet kell tartania. Erre 1859. október 31-én került sor, amikor 45 akadémikus előtt az újabb sikert arató művét, a *Zrínyi és Tasso* című tanulmányát olvasta föl.

Arról már korábban és részletesen beszámoltunk, hogy esztendő múltán az Akadémiából sarjadzott Kisfaludy Társaság igazgatója lett. Az itt töltött, mondhatni rövid idő alatt felvirágoztatta a magyar irodalom tekintélyes intézményét, két folyóiratot szerkesztett, és kiváló művekkel ajándékozta meg népét. Meglepő, hogy mindezek mellett a nyelvtudományi szakosztály a frissen választott tagra háritotta, hogy két pályázatra beküldött, jelíges irodalmi alkotásokról részletes elemzést terjesszen a döntőbizottság elé.

E terjedelmes fejtegetések afféle beköszönhetőkként értelmezhetők. Folyóiratainak megszűntét követően családja anyagi bizonytalanságba jutott. Ekkor az MTA vezetőségéhez tartozó barátai – Eötvös, Csengery Antal és Toldy József (családi neve Schedel) – őt ajánlották a megürült titoknoki állásba, amit utóbbi csak ideiglenesen töltött be.

## 2. Arany akadémiai titoknoki iratai (1865–1869)

1865. január 26-án, rendkívüli nagygyűlésen szavazattöbbséggel Aranyt az Akadémia titoknokává választották. (Ez a napjainkban már nem használt szó az elhúzódó nyelvújítás terméke, de csakhamar a két szótagú „titkár” lépett a helyébe.

Bizonyára elhunyt elődje meg nem oldott hivatali munkájának pótlása, továbbá a jelleméből fakadó pontosság, köteles-

ségérzet eredménye az, hogy a XIV. kötet második fejezetét a legtöbb, szám szerint 395 főszeveg alkotja. Jellegüket vizsgálva igen változatos értesítéseket és válaszokat kellett megfogalmaznia. A leggyakoribbaknak ezeket ítéljük: akadémiai gyűlések jegyzőkönyvei, hivatalos közlések az MTA tagjai számára, pályázatokra beküldött művek értékelése, a jutalmazottak értesítése, pénzügyi elszámolások, közérdekű hirdetések a sajtóban való közzétételre, az MTA vezetőségének levelezése kiváló hazai és külföldi személyiségekkel, politikusokkal, tudósokkal.

Utóbbiakkal kapcsolatban merül föl a nyelvhasználat kérdése. A XIV. kötetben német, francia, olasz és latin nyelvű értesítéseket és válaszokat olvashatunk. Tárgykörünk kutatói hét nyelv különböző szintű ismeretéről adtak számot. E sorok írója a román is említendőnek ítéli, mivel jó néhány bökversébe a Szalonta környéki falvak lakóitól hallhatta ezeket. Ennél kifejezőbb bizonyíték a szebeni ASTRA Művelődési Társaság levele, amelyben románul arról értesítik az MTA-t, hogy *Transilvania* címmel saját folyóiratot adnak ki. A titoknok az ívet függőlegesen összehajtotta, s annak hátulján tartalmát tömören magyarul ismertette. – Azonos megoldással már korábban, 1863-ban is találkoztunk. A frissen létesített naszói román gimnázium igazgatója műveket kér szegényes könyvtára számára. Arany tüstént 28 könyvet és akadémiai folyóiratokat ajándékoz. A románul szóló köszönettel a titoknok azonos módon járt el. – E



két levélváltás meggyőző bizonyítéka előző állításunknak: az egykori másodjegyű, ha nem is beszélt, de értett románul.

\*

Ha már Nagyszalontát és környékét emlegettük, ide illeszthető Arany János érzelmi ragaszkodása szülőföldjéhez. 1856 táján veti papírra ezt a lelkéből lelkezett felkiáltást: „Szalonta vedd ez énekem! Te a meleg szív vagy nekem!” A megszakadt szellemi és rokoni kapcsolat visszaállítására vágyik, a hűtlenül elhagyott „kunyhóba és vadonba”. Úgy tűnt, hogy e gyakorta fel-fellobbanó vágya – jó sorsa ajándékként – teljesül. Imádott leánya, Juliska 1863. augusztus 9-én Szél Kálmán szalontai lelkész felesége lett. E váratlan esemény megerősítette költőnk óhaját: hazaköltözik szülővárosába. A letelepülés terve határozottabban foglalkoztatta 1865-ben, amikor a kis unoka megszületését várták. – A párhuzamosan futó utcában már kinézte azt a telket, amelynek kertje összeért a parókia lábjával. Keskeny ajtó vágnak majd a közös kerítésen, s így nem kell az összekötő utcáig gyalogolnia, amikor lányát és unokáját látni óhajtja. Vágyakozó kedvvel rajzolat – az építendő ház tervét. – A nagy remények és tervezetések esztendeje a lemondás és bánat jegyében zárult. December 28-án Juliska tüdőgyulladásban kiszendvedt. A kis unokát, Szél Piroskát három és fél éves korában a nagyszülők magukhoz vették. Haláluk után László fiuk és a gyermektelen meny sajátjukként nevelték.

\*

E családi vonatkozások után térjünk vissza az Akadémiához! Ma is álló palotáját 1862–1865 között építették. A tisztviselői irodáikba már tavasszal beköltöztek, ám családja az őket hivatalosan megillető lakás négy szobáját csak két esztendő múltán foglalhatta el. Addig egy távol eső bérházból gyalogolt hivatalába Arany, olykor naponta kétszer is.

Leányának elvesztése feldúlta érzékeny idegzetét, egész szervezetét. Arról már szó esett, hogy gyermekkorától szülei féltőn nevelték, nehogy az előtte született és elhunyt nyolc testvére sorsát kövesse. Most a gyakori fülzúgása, hurutjai mellé folyamatos gyomorbaja és epebaj is társult. Ezek ismeretében ne csodálkozzunk azon, hogy a *Toldi szerelme* folytatásával nem haladt, s a költői ihlet ritkán jelentkezett nála.

1869 nyarán az MTA elnökségétől első ízben kérte ki a hivatalból neki járó szabadságot, amit – gyógyulását elősegítendő – Karlsbadban (ma Karlovy Vary) töltött. Az itteni gyógyvíz erősítő hatását nyolc ízben tette próbára.

\*

Aranynak az 1867-es kiegyezéshez fűződő viszonyáról bár tömören, de mindenképpen szólnunk kell. A kivételes állapotnak Magyarországon való megszüntetése után Deák Ferencsel és Kemény Zsigmonddal azonos vagy közeli álláspontot vallott. Ellenben most, a kényszer szülte kibékülésnek nem volt a híve. Ezt két esettel bizonyíthatjuk. Noha Ferenc József koronázásakor a helye a jelentős személyiségek között lett volna, ő magányosan tűnt el a tömegben, s a díszmenetet egy kétforintos kakasülőről nézte. – Általánosan ismert, közösségi személy lévén az illetékes fórum a legrangosabb magyar polgári kitüntetés, a Szent István érdemrend viselésére méltatta. Ezt ő politikai ellenvéleménye okán nem fogadta el. Ekkor Eötvös József író, közoktatási miniszter üzent neki: „Nincs senki az országban, aki nem találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. Jogodban áll a rendjelt nem hordani, s ezt alkalmazni tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony barátom nincs jogod.” Arany a baráti tanács szerint cselekedett, ám a szokásos hálálkodó fogadásra el nem ment, s a keresztet soha föl nem tűzte.

Fejezetünket zárjuk egy irodalommal kapcsolatos tájékoztatóval. A vég nélküli üléseken, tárgyalásokon Aranynak – jegyzőkönyvek készítésének indokával – részt kellett vennie. Költői alkotásokra sem ideje, sem kedve nem volt. Csaknem évtizedes hallgatás után Ráth Mór kiadó serkentette munkára: kiadja *Összes költeményeit*. Az 1867-es év derekán ez két kötetben jutott a közönség elé, akiket most jobban érdekeltek a pártpolitikai küzdelmek, mint a poézis.

### 3. Arany akadémiai főtitkári iratai (1870–1877)

A nyelvőrök ekkortájt sem pihentek, s a titoknok helyett megalkották a két szótagból álló titkárt. Az Akadémia elnöksége – meggyőződve arról, hogy Arany igen fontos, sokrétű és terhes munkát végez – 1870-től főtitkári címmel tisztelte meg. Köztudott: 1865-ben, amikor titoknoknak választották, kikötötte: csak két évre vállalja. A valóságban ez megduplázódott; négy esztendő lett belőle. Hasonlóan járt a főtitkársággal, amikor a négyet kétszerezte meg kötelességből, belátásból és nagyra becsült barátai kedvéért.

Az iránta tanúsított tisztelet másban is megnyilvánult. Az előző fejezetet azzal zártuk, hogy 1867-ben kiadták az *Összes költeményeket*. A hátrányos fogadtatás ellenére fél évtized során példányai gazdára leltek, s ezért 1872-ben ismét kiadták. Ekkor a szakmabeliek tiszteletükről biztosították. Az Akadémia sem maradt szóltan. 1873-ban Nagyjutalmával tüntette ki a főtitkár-költőt, „egyúttal egész pályáját óhajtvá koszorúzni annak, ki a magyar költészetnek mind a komoly, mind a víg nemben nemzeti irányt adott”.

A főtitkári nyolc év alatt a jegyzőkönyvek százait fogalmazta és írta le. Közöttük 20-24 lapot (oldalt) betöltők is akadnak. Mivel kéziratának egyéb típusairól már szoltunk, megismétlésük fölösleges. Ehelyett a hetvenes években feltűnt újdonságokról. – Az önkényuralom enyhültével az MTA vezetőinek a figyelme a külföldi tudományos világ kiemelkedő személyiségeire irányult. Többek között Paul Janet filozófust, a francia Akadémia tagját választották az MTA levelező tagjává. A szokványos bevezető után főtitkárunk hitet tett az osztrák kormány részéről gáncsolt nemzetközi tudományos kapcsolatok kiterjesztéséért. Arany fogalmazványát magyar és francia

nyelven olvashatjuk. – Kiemelkedő érdeklődésre számíthat a Charles Darwinnak szoltó, angol nyelvű értesítés, amelyet a hithű kálvinista a materializmus tudós úttörőjének címezett.

A következő személlyel a levelező tagok csoportját nem gyarapították, mégis az MTA címére Bukarestből postázott ajándékai okán szoltunk illik Alexandru Odobescuról (1834–1895). Őt a román régészeti kutatás atyjaként tisztelik. Ezenkívül prózaíró és rövid ideig közoktatási miniszter volt. Amikor Pietroasán felszínre került az ősrégi, gót eredetű, Cloșca cu puui néven emlegetett műkincs együttes, erről a Magyar Tudományos Akadémiát tüstént értesítette, fényképeket is mellékelve. Arany erre köszönettel válaszolt. Örvendetes lenne, ha akadna olyan kutató, aki ezt a régész levéltárából kiemelné, és közismertté tenné.

\*

A hetvenes évek második felénél tartunk, amikor barátai és fölöttesei olykor-olykor kellemes, máskor elszomorító híreket hallanak felőle.

Erőinek hanyatlása 1876 nyaráig Karlsbadba kényszerítette. Szabadulni igyekezett máj- és epebántalmaitól, szeme gyöngült, nehezen lélegzett. Egy-egy hónapot áldozott a gyógyvízzel való kezelésre, s úgy érezte: javul. Visszatért az elhagyott múzsákhoz. Legkorábban Thaliával barátkozott, és Arisztophanész teljes hagyatékát, nyolc vígjátékát sorra magyarította. „A fordítással semmi céлом nem volt,

csupán beteges állapotomban szórakozást, mintegy szellemi gimnastikát kerestem benne” – írta volt egyik barátjának. Klióhoz is közelebb került, és 1873-ban megörökítette a mostohán kezelt *Bolond Istók* kollégiumi és vándorszínészi emlékeit. Ez lett a második ének. Olykor még a *Toldi szerelmébe* is bele-belekapott.

Folyamatos betegsége ellenére költői tervek is foglalkoztatták, ám valóra váltásukat gátolták főtitkári teendői. 1877-ben az MTA vezetőségétől két ízben is kérte nyugdíjazását. Kívánságát azzal a feltétellel teljesítették, hogy esztendőnyi szabadsá-



*Toldi megküzd a farkasokkal*  
(Szervátiusz Jenő szobra  
a Csonkatoronyban, 1957)

got kap, de ennek elteltével visszavárják. Arany utolsó hivatali iratán az 1877. június 28-i keltezését találjuk, amiből kiviláglik az önn nyugdíjazás valósága: júliustól feleségével és kis unokájával a Margitszigeten nyaral. Mostantól kezdve az üdülést évenként megismételték, amit Arany arra használt fel, hogy a *Toldi trilógiát* befejezze, sőt egy terebélyes tölgyfa alatti padon a kulccsal zárható kapcsos könyvbe – titokban – megírja az *Őszikék* versciklust. Ebben olvashatók az *Epilógus*, *A tölgyek alatt*, *Nem kell dér*, *Hoc erat in votis* címűek, amelyekben halálra felkészült emberként élete mérlegét vonta meg.

\*

A kritikai kiadás XIV. kötetével a Magyar Tudományos Akadémia kiadója, személyesen az életművet mélységesen ismerő irodalomtörténészek közkinccsé tették mindazt, amit Arany János nemzeti remekműként alkotott. A kortárs, sőt az elkövetkező századok magyarsága e köteteknek köszönhetően ismerheti meg a halhatatlanságba magasztosult, legnagyobb epikusunk gazdag és fordulatos poézisét, a más nyelvekből magyarított színműveket és prózát.

Mindezekén túl elének kerültek a családja anyagi létét biztosító hivatalos iratok, tömören szólva mindaz, amit bő félszázad során jobbja papírra vetett. E meghatározásból egy rendkívül fontos tényező hiányzik: hivatalos és magánlevelezése. Ennek az igénynek tett eleget a folytatásként kiadott öt kötet.